

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

LACZLAVIK GYÖRGY

**EGY POLITIKUS FŐPAP A 16. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN
VÁRDAY PÁL ESZTERGOMI ÉRSEK, KIRÁLYI HELYTARTÓ
PÁLYAFUTÁSA**

Programvezető:

Dr. Kalmár János CSc., habil. egyetemi docens

Témavezető:

Dr. Pálffy Géza DSc.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományok Doktori Iskola,
Kora újkori magyar történelem Doktori Program

Budapest, 2012

I. A témaválasztás jelentősége, a kutatás célja

A mohácsi csata után sorsfordulókon áteső magyar történelem egyik főszereplőjével, Várday Pál esztergomi érsek (1526–1549), királyi helytartóval (1542–1549) meglehetősen mostohán bánt a magyar történetírás. Életrajzi adatai ennek megfelelően olykor pontatlanok, hiányosak és több helyen ellentmondásosak. A Várdayról írt biográfiák közül a Schmitth Miklós által az esztergomi érsekek, illetve az egri püspökök életéről – még a 18. században – készített munkákban található írásokat lehet kiemelni. Budai Ferenc lexikonának szócikke után a 20. században Sugár István foglalta össze életét „*Az egri püspökök története*” c. munkájában.

Ez annál is inkább meglepő, mert egy olyan politikus főpapról van szó, akinek már betöltött tisztségei révén is több figyelmet kellett volna kapnia, hiszen Várday Pál hosszú és tartalmas pályafutása során feljutott mind a világi, mind az egyházi hierarchia magyarországi csúcsára, hiszen amikor végleg lehunyta szemét, mint esztergomi érsek és királyi helytartó halt meg. Ennek ellenére az esztergomi érsek–királyi helytartóról az eddig feltárt történeti források alapján még azt sem lehet egyértelműen megállapítani, hogy hol temették el. A kortárs érsek- és helytartó-utód, Oláh Miklós krónikája szerint ugyanis Várday Pál esztergomi érsek 1549. október 12-én, életének 66. évében Pozsonyban halt meg, és ugyanott helyezték örök nyugalomra. A történetíró Istvánffy Miklós ellenben fél évszázaddal később már úgy tudta, hogy holttestét Nagyszombatra szállították, ahol egy egyszerű és nagy sietségben készített sírba helyezték. Síremléke nem maradt ránk sem Pozsonyban, sem Nagyszombatban.

A Somogy megyei köznemesi családból származó Várday Pál halálakor a Magyar Királyság egyik legelőkelőbb ura volt. Minek köszönhette ezt az igen figyelemreméltó, habár nem példa nélküli – gondoljunk csak Szalkai Lászlóra – karriert? Nem maradtak fenn utána elbeszélések, jelentősebb építészeti emlékek, ám családja sem emelkedett az arisztokráciába. Emléke mintha kitörlődött volna. Mi ennek az oka? Lehetséges, hogy arról a politikusról, aki ilyen sokáig, ilyen jelentős pozícióban volt, valóban hallgatnak a források? Miért nem tudunk róla és pályájáról többet? Ha az emberről nem is, akkor legalább a hivatalnokról, a főpapról. Tény, hogy sem neki, sem családjának nem maradt fenn önálló levéltári fondja. Hol kereshetők mégis azok a források, melyek segítségével közelebb kerülhetünk hozzá?

Pályafutása során Várday Pál volt kincstartó, volt püspök, majd érsek és helytartó. Munkásságát emiatt mindenekelőtt hivatalain keresztül göngyölíthetjük fel. Vagyis fel kellett kutatni a Várday kor- és politikus-társainak fondjaiban, levéltáraiban lévő iratanyagot. Várday élete végén királyi helytartó lett. A XVI. századi helytartóság (*locumtenentia*) nemcsak hatáskörét, hanem szervezetét tekintve is, Várday Pál esztergomi érsek alatt érte el fejlődésének tetőpontját. Állandóan ülésező, döntéseit testületileg meghozó hivatallá vált. Ez

az egybehangzó vélemény bontakozik ki a helytartói intézménnyel foglalkozó, nem túl nagy számú feldolgozásokból. Bár nagy volt a kísértés, nem lehetett céлом Várday helytartói működésének teljes feldolgoása. Ehhez a jog-, had- és gazdaságtörténeti stb. szempontokat is alaposan meg kellett volna vizsgálni, amelyek szétfeszítenék jelen dolgozat kereteit, ami elsősorban mégiscsak egy életrajz, pontosabban egy pályafutás bemutatása. Ugyanakkor figyelmen kívül sem szeretném hagyni ezt az intézménytörténeti vonatkozást. Mire vállalkoztam tehát? Kísérletet tettem arra, hogy Várday helytartói (korábban pedig kincstartói, püspöki, érseki) működését az általam átnézett források alapján árnyalttá tegyem, és feltérképezsem azt a politikai mozgásteret, melyben a helytartó tevékenységét kifejtette.

II. Anyaggyűjtés, módszertan

A Mohács előtti iratok, bár számtalan provenienciájúak, mégis egy helyen, sőt egy adatbázis segítségével viszonylag könnyen kutathatók: a Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) Középkori gyűjteményében (Diplomatikai Levéltár és Fényképgyűjtemény), amely 2010 óta online is elérhető. Az általam vizsgált 293 darab Mohács előtti oklevél közül 140-t Várday adott ki. A „virtuális fondrekonstrukció” a Mohács utáni időszakra nézve már sokkal nehezebb. Rendkívül aprólékos és sok időt igénylő munka, figyelembe véve, hogy a 16. század első felének irattárai, főként Magyarországon, rettenetes pusztuláson mentek keresztül, így a megmaradt archívumokban is nagyon szórványosan és szétszórtan maradtak fenn ebből az időből dokumentumok. Ráadásul ezek a levéltárak, azon túl, hogy nem egy helyen találhatóak, kevés kivételtől eltekintve csak darabonkénti átnézéssel kutathatók.

Az esztergomi érsek tevékenységére vonatkozóan bizonyára szép számmal található iratok az Esztergomi Káptalan levéltáraiban is. Ezekhez sajnos nem áll rendelkezésre segédlet, így egyelőre be kellett érnem a Prímási Levéltár már segédlettel ellátott részével, az *Archivum Saeculare Acta Radicalia* sorozattal. Emellett természetesen Várday fondtöredékével, amely az *Archivum Ecclesiasticum Vetus*-ban a 82. sorszámot viseli. A káptalan levéltárának vizsgálata a későbbiekben magától értetődően elkerülhetetlen, bár igen időigényes kutatómunka lesz, addig is meg kellett elégednem a szórványosan kiadott iratokkal.

A Várday helytartói működésére vonatkozó legfontosabb, összefüggő irategyüttest csak kiadásból ismerjük. Ez a Rugonfalvi Kiss István által kiadott, „*A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–51. évi leveles könyve*” című műben látott napvilágot. Kiss István saját elbeszélése szerint a leveleskönyvet 1903-ban fedezte fel a Héderváry család levéltárában. A kézirat két egymástól jól elkülöníthető részre tagolódik. Az I. rész tartalmazza

a helytartóság 1549. január 13.–1551. február 6. között kelt leveleinek egy részét, a II. rész pedig az uralkodó mellett működő Magyar Udvari Kancellária, illetve Malatesta Frigyes királyi titkárnak I. Ferdinánd nevében írt leveleit, vagyis 1552–1556 közötti királyi leiratokat tartalmaz. Károlyi Árpád már megállapította, hogy az első rész a helytartóság hivatalos másolókönyve. Ezért feltételezte, hogy a másolatok eredeti kiadmányai fellelhetők a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (a továbbiakban HHStA) magyar vonatkozású iratokat őrző, nevezetes *Hungarica* gyűjteményében. Összehasonlítva a leveleskönyv bejegyzéseit az eredeti iratokkal, nagyon érdekes eredményre jutott. A másolatok közül ugyanis csak kettőnek volt fellelhető az eredeti példánya a levéltárban. A kódex értékére egyébként már korábban is felfigyeltek, sőt a 18. században több alkalommal is lemásolták. Ezek valószínűleg Kovachich Márton György 1798. évi másolatára vezethetők vissza.

A leveleskönyvvel ellentétben az *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából* címmel 1902–1912. között Bunyitay Vince, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc és Lukcsics József szerkesztésében megjelent ötkötetes sorozat nagyon sok iratot tartalmaz a HHStA említett *Hungarica* sorozatából. Ebből a nagy gyűjteményből disszertációm elkészítéséhez az 1526–1549 közötti időszakot, vagyis a 2–55. fasciculusokat néztem át. Az iratokat elsősorban a MOL mikrofilmtárában kutattam (MF W 283–298, W 333–341, W 645–652). Összesen 627 darabot vizsgáltam meg közelebbről, amelyekből 175 esik a helytartói időszakra (1543–1549). A HHStA *Turcica* sorozatából további 49 forrást ismerek Várday tevékenységére vonatkozóan. Ehhez járul még a leveleskönyv 139 irata Várday helytartóságának idejéből (1549).

Ezek az iratcsoportok azonban több szempontból egyoldalúak. Döntő többségük a helytartó (illetve tanácsa) és az uralkodó közötti levelezés. A helytartó még élénk kapcsolatot tartott fenn a vármegyékkel, városokkal és hiteleshelyekkel. A megyék és városok levéltárai ebből az időszakból azonban sajnos alig valamit őriztek meg számunkra.

A Pozsonyi Állami Levéltár Nagyszombati Fióklevéltár Nagyszombat város (*Magistrat mesta Trnavy*) fondjának *Palatinalia* sorozata nádorok, királyi helytartók és további nagybírák (országbíró, személynök, nádori helytartó, kancellár) leveleit őrizte meg az utókornak. A címzett nem mindig Nagyszombat városa, például megyéknek szóló levelek is találhatóak itt, többnyire eredetiben. E gyűjteményben is szép számú Várday-levél található az 1543–1549 közötti időszakból, összesen 104 darab. Ezek közül 86 darab ráadásul eredeti. Ezek vizsgálatával újabb érdekes következtetésekre lehetett jutni, ráadásul a helytartó több szervitorának nevét is megőrizték. R. Kiss munkájához Sopron város levéltárát is használta. Sok iratot ki is kölcsönzött, ezek egy része azonban nem került vissza, így ezen esetekben

csupán a történész közvetett adataira támaszkodhattam. A régóta átépítés alatt álló Pozsony város levéltára esetében pedig a Vladimír Horváth által kiadott regesztákat használtam.

A hiteleshelyi levéltárak számtalan korabeli forrást tartalmaznak, kiaknázásuk azonban még várat magára. A hiteleshelyek Mohács előtti iratanyagával már többen foglalkoztak, 1526 utáni működésük és iratanyaguk viszont gyakorlatilag még feltáratlan, szisztematikus vizsgálatukra alig került sor. Egyedül a Kapornaki és Zalavári Konvent regesztái jelentek meg Bilkei Irén gondozásában (1527–1548). Ezek közül kutatásaim során csak az 1543 utániakat vizsgáltam.

A Magyar Udvari Kamara hatalmas regisztrátúrájából elsősorban a Magyar Kamara Archívumát kutattam. Ezek közül is a Nádasdy család levéltárának (E 185) missiliseit tudtam a legnagyobb mértékben hasznosítani. A Kamara Archívumából adta ki Fráter György leveleskönyvét is még 1893-ban Szilágyi Sándor, amelyről bebizonyosodott, hogy „Várday Pál helytartó leveleskönyvének, illetve követutasításainak és számadásainak nem tudható mi célból összeírt, rendetlen töredéke.” Nagyon sok iratot és értékes adatot rejtenek emellett a MOL családi levéltárai is. A szűrőpróbaszerűen vagy véletlenszerűen megtalált adatok legalábbis erre utalnak. (E téren teljes feltárássra nem vállalkozhattam.)

Összességében – jelenleg – közel hétszáz, egészen pontosan 694 olyan, 1526. augusztus 29. után kelt iratot ismerek, amelynek aláírója Várday Pál volt. (Ebben természetesen nincsenek benne azok a Báthory István és Thurzó Elek helytartó neve alatt keletkezett iratok, amelyeket valószínűleg Várday is megpecsételt.). Várday itineráriumának elkészítése – már csak terjedelmi okok miatt is – elmaradt, ez az értekezés könyvváltozatában láthat majd napvilágot. Érdekességként megjegyezhető azért, hogy a fenti jelentős számú levélből 510 darab keletkezett 1543–1549 között. Az iratok keltezésének a helye is érdekes. A 694-ből 469 Pozsonyban kelt, amelyekből 441 darab 1543 utáni. Nyilvánvaló persze, hogy a feltárás nem teljes körű (ilyen szétszórt iratanyagnál nem is lehet az), azonban már ezek alapján is megrajzolható volt az esztergomi érsek–királyi helytartó pályafutása és ennek legfőbb jellegzetességei.

III. A kutatás főbb eredményei

Várday Pál igen hosszú és tartalmas pályafutását – még jóval Mohács előtt – a királyi kincstárban kezdte, ahol kivételesen hosszú ideig, 1512 végétől 1524 végéig csaknem megszakítás nélkül dolgozott, előbb alkincstartóként, majd mint *administrator* a kincstartóság gyakorlati irányítójaként, végül tényleges vezetőként, azaz kincstartóként. A kincstárban végzett tevékenységének feltárássában bizton számíthattam Kubinyi András munkásságának

eredményeire, ugyanakkor a középkori oklevelek szisztematikus vizsgálata során számos új adattal és megállapítással sikerült gyarapítani ismereteinket – mégpedig nemcsak Várday tevékenysége, hanem a kincstár működésével kapcsolatban is. Mindezeket túl sikerült feltárni a kincstartó családjának egy (eddig alig ismert) részét is, ami társadalomtörténeti megvilágításba és keretbe helyezi az elemzett történéseket. Külön figyelmet érdemel, hogy Várday kincstári munkatársai közül többen Mohács után is jelentős szerepet játszottak. Például Kisserényi Ferenc vagy Kamarjay Tamás is mellette kezdte karrierjét.

Várday, amellet, hogy hosszabb szolgálata alatt kiváló gazdasági szakemberré edződött, jól ismerte a magyarországi jogszokásokat is, hiszen egyrészt Somogy megyében ügyvédként is kimutatható tevékenysége, másrészt 1514-ben részt vett a Werbőczy István Hármaskönyvének vizsgálatával megbízott bizottságban. Kincstári megbízatásaival párhuzamosan egyházi karrierje is előrehaladt, 1511–1520 között a budai Szent Zsigmond Társaskáptalan prépostja volt. Ezt a tisztséget minden bizonnyal kincstartói fizetése ellenében, azaz tevékenysége különleges uralkodói dotálásaként kapta, mint ahogy később püspöki címei elnyerésében is elsősorban ezt kell gyanítanunk.

Veszprémi (1520–1524), majd egri (1524–1526) püspökként Várday részt vett a mohácsi csatát megelőző viharos esztendő politikai csatározásaiban. Sokszor látjuk egyik vagy másik érdekcsoport közelében. A pápai nuncius, Antonio de Burgio 1525-ben úgy látta, hogy Várday Sárkány Ambrussal és Szalkai Lászlóval együtt „kormányozza” az országot. Ha talán ez nem is volt minden tekintetben így, az tény, hogy Várday Mohács előestéjén már a magyar politikai elit egyik kiemelkedő és számon tartott alakja volt, aki ha – számos püspöktársához hasonlóan – ott veszett volna Mohácsnál, akkor is számottevő pályafutást hagyott volna maga után.

A mohácsi ütközetben az egri püspök az uralkodó parancsára nem vehetett részt. Az esztergomi és kalocsai érsek, számos főpap és főúr halála következtében az életben maradt Várday így – Báthory István nádor és Thurzó Elek tárnokmester mellett – egy csapásra az ország egyik legtapasztaltabb politikusává lett. A csatavesztés híre Budán érte, innen azonban nem követte a menekülő Mária királynét Pozsonyba, hanem azonnal hozzálátott egyházmegyéje védelmének megszervezéséhez. 1526. október 14-én már Tokajban, Szapolyai János erdélyi vajda táborában találjuk. Ezzel is magyarázható, hogy a november 5-i királyválasztó országgyűlésre szóló meghívót Szapolyai után másodikként Várday Pál egri püspök írta alá. 1526. november 11-én azután részt vett János király székesfehérvári koronázásán is. Az új uralkodó november 15-én nevezte ki esztergomi érsekké, majd 1527. január 1-jén egyházmegyéjében a főkegyúri jogot is neki adományozta. Várday később az

1526. december 16-án Pozsonyban királlyá választott és 1527. november 3-án úgyszintén legitim magyar uralkodóvá koronázott I. Ferdinánd királynak is hűséget esküdött, aminek jutalmaként november 4-én I. Ferdinánd is kinevezte esztergomi érseknek, majd nem sokkal később főkancellárjává is megtette. Várdayt csak a pápai megerősítés után szentelték fel püspöknek, így sem János, sem Ferdinánd király koronázásában nem vehetett részt. A későbbi gyakori történetírói vélekedésekkel ellentétben tehát egyik 1526 utáni magyar uralkodót sem Várday, hanem a rangidős felszentelt püspök, Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg.

Várday esztergomi érsekségét a pápa 1529. február 4-én erősítette meg. Az érsekséget – igazi ellenjelölt hiányában – könnyebb volt megszereznie, mint megtartania. A két király hatalmának törésvonalában fekvő Esztergom ura – az aktuális politikai-katonai helyzethez alkalmazkodva – hol az egyik, hol a másik király pártjára állt, sőt, 1529-ben arra kényszerült, hogy Szülejmán szultán táborában még úgymond Bécs ostromában is részt vegyen. Csak 1532 után, miután a szultánnak ismét nem sikerült Bécsset elfoglalnia és a Habsburgok közép-európai hatalmát megtörnie, azaz amikor már nem kellett Szapolyai János király haragjától tartania, kötelezte el magát végleg Ferdinánd király oldalán. Ahová esztergomi érsekségének fekvése miatt valójában tartoznia kellett, hiszen az érsekség jövedelmeinek nagy részét, több mint 2/3-át, Ferdinánd országrészében szedethette be.

Ferdinánd ugyanakkor – a fentiek ismeretében teljesen érthetően – nagyon bizalmatlanná vált Várdayval szemben. Ezt jelzi az is, hogy a Bécs egyik Duna-parti elővédjének számító Esztergomba királyi katonaság került, német és spanyol zsoldosokkal, sőt, 1531-ben még az érseket is kizárták belőle. Nagyon sokáig még a lábát sem tehetette be oda. Ferdinánd bizalmának visszaszerzéséért így Várdaynak nagy árat kellett fizetnie. A folyamatos török hadjáratok és a polgárháború pusztításai után megmaradt csekély jövedelmét is esztergomi, annak 1543. évi elestét követően pedig újvári (oláh-, majd utóbb érsekújvári), továbbá sági és drégelyi várainak fenntartására, valamint az ott szolgáló katonaság fizetésére és ellátására kellett költenie. Saját bevallása szerint 200 lovas és 150 gyalogos szolgált váraiban, különféle fizetési táblázatokból azonban ennél valamivel kevesebb, kb. 150 lovas és 100 gyalogos mutatható ki. A költségekhez az uralkodó, bár a várakban királyi őrség is szolgált, nem vagy csak nagyon kis mértékben járult hozzá, ebben az időben ugyanis az osztrák, német és cseh tartományok még éppen csak megkezdték szerepvállalásukat a formálódó törökellenes határvédelem finanszírozásában. Mindehhez járult, hogy az esztergomi érseknek egyre szűkültek a jövedelmei, amit az 1537. évi XVI. törvénycikk is elismert, amikor az esztergomi érseket már csak 50 könnyű fegyverzetű lovas állandó

tartására kötelezte, amit nagyobb (országos jelentőségű) hadjárat esetén ugyanannyival kellett kiegészítenie, valamint ezen felül még 200 huszárral. Mohács előtt ugyanakkor elődeinek még 2 bandériumot, vagyis 800 embert kellett kiállítania. Várday ezért – nyilván részben kincstartói tapasztalataiból is tanulva – birtokokat rendelt a várak fenntartására, ami a természetbeni juttatásokat nagyban fedezte. A katonák fizetését jövedelmei elzálogosításából vagy kölcsönökből fedezte. Az évi 12–13 ezer forint jövedelmei legnagyobb részét felemésztette.

Várday érsek és káptalanja viszonyában kettősség figyelhető meg. Egyrészt a mindenkori nagyprépost a bizalmi embere volt. Nagyon sokat tett azért is, hogy Esztergom eleste után, a káptalan az új székhelyen, Nagyszombatban megfelelő körülmények közé kerüljön, miközben ő maga még többnyire Pozsonyban tartózkodott, ahová helytartói hivatalának ellátása is kötötte. Másrészt 1527-ben, amikor érdekei úgy kívánták, semmi sem tartotta vissza attól, hogy kiraboltassa a menekülő káptalant, kincseit és levéltárát magához véve, amivel alig különbözött a polgárháborúban garázdálkodó kortársai nagy részétől. A kincsek közül több nem is került vissza a káptalan tulajdonába. A hitélet megújítására viszont Esztergomban több zsinatot is szervezett, bár egyházi ügyekben inkább *vicariusai* által képviseltette magát. Főkancellári feladatait ellenben nem láthatta el, az uralkodó ugyanis többszöri kérése ellenére is csak 1543 után adta át neki a kettős pecsétet használatra. A nagyváradi béke (1538) megkötése után azonban megadatott neki, hogy 1539-ben János király feleségét, Izabellát – Ferdinánd király engedélyével – ő koronázza királynévá.

Ez már egyértelműen jelezte a Habsburg uralkodó és az esztergomi érsek közötti kapcsolatok fokozatos normalizálódását. Ferdinánd király ezt követően mindinkább megbízott Várdayban, majd Thurzó Elek királyi helytartó lemondása után, 1542. december 30-án – a megszokott *in absentia nostra* formulával – Várdayt nevezte ki királyi helytartónak. A 16. századi helytartók közül ráadásul ő rendelkezett a legszélesebb hatáskörrel, sőt, Ferdinánd király 1538 végén lépéseket tett bíborosi kinevezésének érdekében is – mindhiába. A Szentszék ötszöri próbálkozás ellenére sem tette meg Várdayt kardinálisnak.

A Várday által 1549. évi haláláig vezetett magyar kormánytanács több területen is maradandót alkotott. Az országgyűlések ismételt felhatalmazásával élve – amelyeken ráadásul Ferdinánd távollétében Várday többször képviselte uralkodóját – a helytartó folyamatosan és nem csak a rendes törvényszéki időszakokban bíraskodott. Kinevezése után kisebb kúriai reformot is végrehajthatott. Révay Ferenc személynök nádori helytartóvá történt kinevezése (1542) után, Várday Tamás, azaz a helytartó öccse töltötte be a személynök tisztét egészen Mérey Mihály kinevezéséig (1544. szept.), amiről ez ideig egyáltalán nem tudott a kutatás.

Mivel Várday testvéréről később hallgatnak a források, feltehetően váratlan halála vetett véget karrierjének. Várday Tamás személynök mellett Chernel Ambrus, Nádasdy Tamás országbíró familiárisa és bodoni Pósa György töltötte be az ítélőmesteri feladatokat. Chernel távozása után Nagyváthy Antal személynöki ítélőmester intézte a helytartó törvénykezési feladatait is. A személynök vezette a kisebb kancelláriát, amelynek működésére ebben az időben is találunk adatokat, és a helytartó is használhatta azt. Erre utal, hogy Várday Tamást kezdetben nemcsak személynöknek, hanem a helytartó ítélőmesterének is hívták. Összefoglalóan újonnan feltárt forrásaink is megerősítik, sőt tovább árnyalják a Várdayról egyébként nem túl pozitív képet rajzoló Rugonfalvi Kiss István kijelentését: „Várday ... bírói működésével ért el valódi sikereket és ezzel járult hozzá legjobban a régóta óhajtott nyugalom helyreállításához.”.

A másik terület, amelyen Várday messze túlszárnyalta elődei teljesítményét, az a király által kinevezett magyarországi főhadparancsnokokkal történő együttműködés volt. Várdaynak mind Leonhard Freiherr von Vels, mind Hans Ungnad Freiherr von Sonneg, mind pedig Niklas Graf zu Salm und Neuburg főtisztekkal sikerült megtalálni a közös nevezőt, aminek hosszabb távon is komoly jelentősége volt. Várday kapcsolata a magyar országos főkapitányokkal, Nádasdy Tamással és Báthory Andrással szintén szinte teljesen zavartalannak mondható. Várday részt vett a *dica* és *subsidium* behajtásában, az erődítmények jobbágmunkaerővel történő megerősítésében, a szükségtelemné vált várak lerombolásában, a meghatározó jelentőségűek királyi (kamarai) kézbe vételében és katonasággal való megtöltésében. Röviden szólva: a főpap-helytartó az új végvárrendszer kialakításában is döntő szerephez jutott. A főhadparancsnokokkal való egyetértésben tárgyalásokat folytatott a megfelelő kapitányokkal azok alkalmazása érdekében.

A helytartónak a budai pasával való kapcsolattartására vonatkozóan igen sok forrás fennmaradt. Ezek alapján az az újdonság is kijelenthető, hogy ez a kapcsolat nem eseti (a legtöbb esetben ismerjük a követ utasítását is), hanem állandó jellegű volt. Tudjuk továbbá, hogy kémeket is tartott az információszerzés érdekében. Ám a helytartó kamarai ügyekbe is beleszólt. Nagy szerepe volt például abban, hogy a nagyszombati harmincadcsoport külön harmincadigazgatóságként egy időre kikerült a Magyar Kamara fennhatósága alól. A kamara 1548 végén történt átszervezése után pedig több hozzá igen közel álló ember is kamarai tanácsosi rangot kapott, sőt egykori udvarmestere, Dessewffy János utóbb még a hivatal élére is eljutott.

Összességében a fennmaradt és vizsgált források alapján kijelenthető, hogy Várday olyan királyi helytartóvá vált, aki több évtizedes, sokrétű hivatali tapasztalatát a

magyarországi adminisztráció vezetőjeként messzemenően kamatoztatni és az új politikai körülmények között is hasznosítani tudta. Nem nagyon volt olyan területe a tágabb értelemben vett közigazgatásnak, ahová ne ért volna el a keze, amelynek hatékonyabb működtetésére az 1540-es évek második felében ne gyakorolt volna hatást.

Végezetül essék szó az érsek-helytartó környezetében lévő emberekről, udvartartásának és klientúrájának tagjairól is, hiszen e téren is jelentősebben gazdagodtak ismereteink. Tudjuk, hiszen már Várday Tamás példájából is jól látható, hogy megpróbálkozott családjá támogatásával is. Hatalmas birtokadományokat persze nem sikerült kijárnia, úgy tűnik, az esztergomi vár átadásakor a 300 jobbágy adományozására kapott ígérvényt nem sikerült beváltatnia. Ugyanakkor öccsének személynökké tételével, megadta neki a lehetőséget, hogy saját karriert építve emelkedhessen magasba, miként ezt utódai, Oláh Miklós érsek, valamint püspök-kortársai (Forgách Ferenc, Gregoriánczy Pál és Draskovics György) utóbb még sikeresebben és szerencsésebben valósították meg, bejuttatva rokonaikat a magyar arisztokráciába. Öccse – feltehetően váratlan – halála után unokaöccsét támogatta, fizette külföldi tanulmányútját. A szintén Tamás névre hallgató rokon azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Így az érsek–helytartó családja megmaradt Somogy megyei köznemesnek, majd a 16. század nyolcvanas éveire a família kihaltával teljesen eltűnt a magyar történelemből.

A helytartónak jelenleg sajnos kevés birtokadományát ismerjük. Ezek egy részét saját famíliája tagjainak juttatta, de nagy szerepet vállalt más főurak, például a már említett Nádasdy Tamás és Révay Ferenc családjának dotálásában is. Egyébként is jellemző volt rá, hogy – feltehetően saját gyakorlati tapasztalatából is – megbecsülte a hivatalban eltöltött éveket. Sem esztergomi érsekként, sem helytartóként nem volt rá jellemző, hogy elküldte volna elődei hivatali embereit, sőt, még az általa nem annyira kedvelt Thurzó Elek titkárát, Szerémi Sebestyént is alkalmazta sajátjaként. Sibrik Gergely, Thurzó országbíró helyettese, azaz alországbírója pedig ura halála (1543) után a Várday vezette kormánytanács tagja lett. Nincs adat rá, hogy beleszólt volna tanácsa tagjainak kinevezésébe, de elképzelhetetlennek tartom, hogy akarata ellenére sokan bekerülhettek volna.

Várday kezdetben igen nagy udvartartást tarthatott. 1528-1529-ben budai udvara havi 1000 forintjába került. Az 1540-es években már biztosan nem tudott ennyit költeni erre. Az érsekség jövedelmei nem nagyon haladhatták meg az évi 18 ezer forintot, aminek kétharmadát a katonaság eltartása máris elvitt. A helytartói fizetéseként kapott 3000 forint pedig nem volt sok. Alkalmazottai fizetéséről sajnos nem rendelkezünk sok adattal, de például titkárának 600 forintot fizetett egy esztendőben. Udvarbírója, udvarmestere, házkormányzója, pohárnoka

elődeihez hasonlóan neki is volt, ráadásul szegény rokonairól is gondoskodott. Halála után több évvel is még adósságait fizette a kamara. Az elhunyt után felvett leltárak sem keltenek bennünk jó benyomást, például mindössze 3000 forint készpénzt találtak nála.

A magyar történetírás számára ez ideig alig ismert életpálya töredékes adatokból történt feltárása után egyértelműen kijelenthetjük: Várday Pál nem méltatlanul került a magyarországi politikai elit csúcsára. Sokrétű szakmai és hivatalnoki tapasztalata, amelyet még kincstartó korában, 1526 előtt alapozott meg, az efféle munkától gyakran ózdkodó arisztokrata kortársai fölé emelték. Meg volt benne a hivatala, a rengeteg feladattal járó helytartói munka iránti alázat, ami a magyarországi közigazgatást alapjaiban átszervező Habsburg I. Ferdinánd szemében fokozatosan egyre jobban respektált, ideális partnerré tette. Ha hihetünk Istvánffy Miklósnak, I. Ferdinánd király végül annyira megkedvelte, hogy a bécsi lakomák után, ha az esztergomi érseket elnyomta a fáradtság, megengedte, hogy saját kamrájában, de legalábbis a *Hofburgban* aludhasson. Várday után valóban nem maradtak látványos emlékek, épületek, és mecénási tevékenységéről is alig tudunk. Ám ebben biztosan akadályozta az a zűrzavaros, hadjáratokkal és polgárháborúkkal teli időszak, amelyet Magyarország három részre szakadásaként szoktunk emlegetni, és amelynek tanúja, megélője és sokban alakítója kellett, hogy legyen. 1549. évi halálakor viszont már jóval nagyobb biztonságban lehetett élni a Habsburg-kormányzás alatt megmaradó Magyar Királyságban, mint amikor érseki székhelyének eleste (1543) után megkezdte helytartói működését. Ebben a jelentős eredményben és a Ferdinánd király által a magyar politikai elittel együtt kormányzott ország új igazgatásának, határvédelmének és igazságszolgáltatásának kiépítésében pedig neki is maradandó szerepe volt.

Az értekezés tartalomjegyzéke:

I. BEVEZETÉS	3
I. A. EGY ISMERETLEN PÁLYAKÉP: AZ EDDIGI SZAKIRODALOM – A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSEI	3
I. B. A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS PROBLÉMÁIK	6
II. A KIRÁLYI KINCSTARTÓ	9
II. A. A PÁLYAFUTÁS KEZDETEI	9
II. B. AZ URALKODÓI UDVARBAN	11
II. C. A KINCSTÁRBAN	14
II. C. 1. Alkincstartó	14
II. C. 2. Kincstartó	19
III. A PÜSPÖK	28
III. A. A VESZPRÉMI PÜSPÖK (1520–1524)	28
III. B. AZ EGRI PÜSPÖK (1524–1526)	33
III. C. MOHÁCS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI	36
III. C. 1. Távolmaradás a mohácsi csatából	36
III. C. 2. Az egri püspök védelemi intézkedései	38
IV. AZ ESZTERGOMI ÉRSEK	41
IV. A. AZ ÉRSEKSÉG MEGSZERZÉSE	41
IV. A. 1. Várday Pál két esztergomi érseki kinevezése	41
IV. A. 2. Habsburg Ferdinánd király oldalán	45
IV. B. AZ ÉRSEKSÉG MEGTARTÁSA	46
IV. B. 1. Az 1529. évi török hadjárat és következményei	46
IV. B. 2. Két király között	52
IV. B. 2. a. Szapolyai János király hűségében	52
IV. B. 2. b. Várday feltételei Ferdinánd pártjához való visszatéréshez	54
IV. B. 2. c. Rossz viszony Ferdinánd királlyal	58
IV. B. 3. A Habsburg adminisztrációban	62
IV. C. AZ ESZTERGOMI ÉRSEK KATONAI FELADATAI	67
IV. C. 1. Esztergom vára	67
IV. C. 2. Az esztergomi érsek saját fenntartású várai	75
IV. D. VÁRDAY EGYHÁZFŐI TEVÉKENYSÉGE	83
V. A KIRÁLYI HELYTARTÓ	96
V. A. I. FERDINÁND TÖREKVÉSEI A MAGYARORSZÁGI KÖZIGAZGATÁS ÁTSZERVEZÉSRE	98
V. A. 1. Központi közigazgatás	98
V. A. 2. Területi közigazgatás	100
V. A. 3. A helytartó tanácsa. Új intézmény vagy a királyi tanács továbbélése	103
V. B. VÁRDAY PÁL TANÁCSÁNAK SZERVEZETE	108
V. B. 1. A kormánytanács működése	108
V. B. 2. A helytartó irodája	111
V. B. 2. a. Kapcsolat a királyi kancelláriával	111
V. B. 2. b. Helytartói titkárok és irodai személyzet	118
V. C. TÖRVÉNYKEZÉS A KÚRIÁBAN	123
V. C. 1. Törvényi háttér	123
V. C. 2. A Kúria	126
V. C. 3. A helytartó törvénykezési gyakorlata	134
V. D. KÖZIGAZGATÁSI FELADATOK	139
V. D. 1. A helytartó és Nagyszombat	139
V. D. 2. Pénz- és harmincadügyek	142
V. E. AZ ORSZÁG VÉDELMEBEN	145
V. E. 1. A törökellenes határvédelem átszervezése	145
V. E. 2. Diplomácia kül- és belföldön	151
V. E. 3. A helytartó és a török ügyek	154
VI. VÁRDAY PÁL UDVARTARTÁSA ÉS KLIENTÚRÁJA	160
VI. A. AZ ÉRSEKI UDVAR	160
VI. A. 1. Érseki rezidenciák	160
VI. A. 2. Az esztergomi érsekség jövedelmei	163
VI. A. 3. A birtokigazgatás személyzete	167
VI. A. 3. a. Érseki adminisztrátor avagy provizor	167
VI. A. 3. b. Érseki titkárok	172
VI. A. 4. Udvari személyzet	174

VI. A. 5. Kiadások.....	181
VI. A. 6. Várday ingóságai.....	182
VI. B. FAMILIÁRISOK, SZERVITOROK, MUNKATÁRSÁK	184
VI. B. 1. Magával hozott emberek.....	184
VI. B. 2. Új segítők.....	186
VI. B. 3. Családtagok.....	191
VI. B. 4. Adományozási gyakorlat.....	197
VII. ÖSSZEGZÉS	202
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.....	208
SZAKIRODALOM ÉS KIADOTT FORRÁSOK.....	209

A témában megjelent publikációk

- Várday Pál. 1526. november 15–1549. október 12. *Esztergomi érsekek. 1001–2003.* Szerk. BEKE MARGIT. Bp., 2003. 240–247.
- Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. *LK 75.* (2004) 2. sz. 3–43.
- A budavári Szent Zsigmond prépostság történetéhez. *Studia professoris–professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerk.: ALMÁSI TIBOR, DRASKÓCZY ISTVÁN, JANCsó ÉVA. Bp., 2005. 197–209.